

KOLIČINSKE IN EMPIRIČNE RAZISKAVE LITERATURE

Kvantitativne in empirične raziskave, kakršne nastajajo v okviru družbenih ved, so v opreki s tradicionalnim humanističnim pristopom k literaturi, ki se je utemeljeval v interesu za posamično in omejeval na besedilo. Nehermenevtičnim metodam je literarnost kognitivni fenomen in so zato pozorne na cel literarni sistem, zlasti pa na bralca. Tudi če literarna veda prevzame metode družbenih ved, se bo od njih še vedno razlikovala po izjemnem pomenu, ki ga pripisuje zgodovinski dimenziji svojega predmeta. Razprava predstavlja poskuse, meje in perspektive računalniškega in empiričnega pristopa k literaturi v okviru kognitivne znanosti. Kako bodo komunikacijske tehnologije vplivale na ohranitev nacionalnih jezikov in literatur, še ni jasno.

Quantitative and empirical research, which is a product of the social sciences, runs counter to traditional humanistic approaches to literature, which are based on an interest in the particular and concentrated on the textual features. Literariness is a cognitive phenomenon for non-hermeneutic methods and they thus pay attention to the entire literary system, especially to the reader, and not only to the text. Even if literary scholarship takes on the methods of the social sciences, it would still differ from them in the exceptional importance that it attributes to the historical dimension of its subject. The paper presents attempts, boundaries and possibilities for a computer-based and empirical approach to literature in the framework of cognitive science. How new communication technology will influence the retention of national languages and literatures remains, as yet, unknown.

Humanistika in socialne znanosti

Siegfried J. Schmidt je leta 1992 v reviji *Poetics* napovedal, da bo literarna veda v devetdesetih letih postala del empiričnih kulturnih študij ali pa se bo popolnoma marginalizirala. Z drugimi besedami: literarna veda v okviru humanistike, ki je v krizi, nima nobene perspektive več, zato se mora čim prej prilagoditi normam, ki veljajo za socialne znanosti. Še drugače povedano: dosedanje literarne študije so se osmišljale v sistemu nacionalne zgodovine, umetnosti in kulture, za naprej pa se bodo morale osmišljati v mednarodnem sistemu znanosti.

Napoved se zdi malo pretirana, ker je tradicionalna humanistična aktivnost sredi 90. let še vedno zelo živa in ne kaže prehude zaskrbljenosti, čeprav ji

Razprava je nastala v okviru raziskovalnega projekta o metodoloških vprašanjih kvantitativnih in empiričnih analiz literature, ki ga je s štipendijo omogočil ameriški Fulbrightov sklad, s študijskim dopustom pa moja domača ustanova.

nekatero državo navkljub razraslosti področja in njegovi politični organiziranosti v okviru t. i. skrite univerze močno omejujejo financiranje. Humanistične raziskave se financirajo skozi stranska vrata iz proračunskih sredstev za šolstvo in v bistvu parazitirajo na opremi, namenjeni pouku. Do neke mere je povezava humanistike s sistemom izobraževanja sicer razumljiva, ker je bila humanistična kombinacija poučevanja in raziskovanja od prejšnjega stoletja dalje celo humboldtovski univerzitetni ideal, zaskrbljujoče pa je, da je izobraževanje postalo edino opravičilo humanistike (Denley 1990). Humanistika je bila v preteklosti privilegirana v razmerju do znanosti, zato je lahko prakticirala in zagovarjala avtonomijo znanja, tj. vednost zaradi vednosti same; znanosti so bile bolj pragmatično povezane s tehnologijo, ki je aplicirala in tudi financirala znanstvene izume (Goudsblom 1990). Danes je položaj obrnjen: družbeno so privilegirane znanosti in si smejo privoščiti avtonomne raziskave, humanistika, ki nima nobenega družbenega vpliva več, pa se mora prodajati na prostem trgu. Prisiljena je posegati po lokalnih virih financiranja, ti pa zahtevajo od nje takojšnjo aplikativnost, to je uporabo rezultatov v učenju, kar seveda pomeni redukcijo stroke.

Humanistika je v obrambni poziciji. Izhod iz nje vidijo hermenevtiki v tem, da se v smislu Diltheyeve opozicije med duhovnozgodovinskimi in naravoslovnimi vedami določi humanistiki poseben položaj v sistemu človekove vednosti, drugačen od položaja rivalske znanosti. Pri nas je temu predlogu sorodno popularno sklicevanje na poseben nacionalni pomen humanističnih disciplin in njihova mobilizacija pod novim imenom nacionalne vede. Zlasti v severni Ameriki je misel na kakršno koli poenotenje znanstvene metodologije tuja; od 60. let dalje zahtevajo celo od socialnih ved vrnitev k starim humanističnim metodam. – Drugačna rešitev se ponuja humanistiki, če svojo metodologijo prilagodi znanstvenim standardom, kakor so to že storile panoge v okviru osamosvojenih socialnih znanosti. Tudi ta rešitev zahteva od humanistike, da se odpove svojemu imenu: na empirične metode v humanistiki naj bi kazalo novo ime kulturne vede ali kulturologija. Posledica te možnosti je sprijaznjenje z večjo stopnjo koristnosti in aplikativnosti znanja; zgled so ji lahko socialne vede, ki se po desetletjih znanstvene »objektivnosti« in akademske inštitucionaliziranosti ter socialno neangažiranega profesionalizma spet utemeljujejo v reševanju socialnih problemov, zaradi česar so se ob prelomu stoletja pravzaprav tudi osamosvojile od tedaj socialno neangažirane humanistike.

Humanistika je izurjena v spraševanju o smislu vseh stvari na svetu, svoje lastne smiselnosti pa vendarle ne zna prepričljivo dokazati inštitucijam, ki ji zagotavljajo eksistenco. Zaveda se, da ne prispeva veliko k splošnemu družbenemu blagostanju: lingvistika npr. ne uči lepega izražanja in sama ne razvija jezika in literarna veda ne uči pisanja dobre literature. Tudi kot način zapolnjevanja prostega časa je ni mogoče utemeljiti: humanistika je v tem smislu veliko manj primerna

kot npr. zbiranje znamk. Rada se upravičuje s splošnimi frazami o tem, da razvija duha, osmišlja življenje, daje široko izobrazbo, ki je vrednota sama na sebi (Denley 1990), spreminja naš pogled nase in na svet in se zavzema za humanizacijo družbe. V nekoliko boljšem položaju kot humanistika so umetnosti; na voljo je cela vrsta razlogov za obstoj lepih umetnosti in slovstva. Paradoksalno je, da prav te razloge našteva tudi humanistika za svoj obstoj in tako smiselnost ved o umetnosti izvaja iz pomembnosti njihovega predmeta. Za Fokkemo (1990, 146) je literatura nekakšen laboratorij oziroma poligon, kjer se bolj sproščeno kot kje drugje (sproščeno zato, ker bralca zaradi fikcijskega značaja neposredno ne zavezuje za akcijo) iščejo alternativne rešitve človeškim problemom. Artikulira teme in vprašanja, na katere še ni institucionalnih odgovorov (romani Dostojevskega so npr. anticipacija kasnejše psihiatrije, znanstvena fantastika je obstajala pred vesoljsko znanostjo, literatura je prva načenjala vroče javne teme od homoseksualnosti do vojnih zločinov), in nam pomaga do premišljenih odločitev v zasebnem in javnem življenju. Da bi literatura lahko opravljala svojo regulativno vlogo, jo je treba prav brati in razumeti: tega nas uči literarna veda in zato je literarni študij smiseln in potreben.¹

Praktična razlika med tradicionalno humanistiko in socialnimi vedami je v dejstvu, da je humanistika samorefleksivna, da bolj razmišlja o svojem lastnem smislu, skratka – izraženo z jezikom ljudstva – da »filozofira«, medtem ko socialni znanstveniki »opravljajo svoj posel«, to je zbirajo in urejajo velike količine podatkov, popisujejo in katalogizirajo socialne in kulturne pojave z metodami, ki so v stroki standardne, in dejstva po trdnejših pravilih tudi interpretirajo. Humanist vidi svoje poslanstvo v ohranjanju in osveževanju kulturne vednosti, znanstveniku naj bi šlo v prvi vrsti za analizo te vednosti. Slednja razlika je v veliki meri le načelne narave. Nekaj časa se je zdelo, da so socialne vede zaradi objektivnih empiričnih metod imune pred vplivom ideologij in socialnih interesov, vendar danes ni nobenega dvoma o tem, da jih oboje določa na enak način če ne še bolj odkrito kot humanistiko. Ritualni primitivnih ljudstev so v antropologiji popularni menda zato, ker naši kulturi manjka ritualnosti, ženske študije so priložnost za uveljavitev ženskih socialnih interesov, študij nacionalne kulture ima v temelj vgrajeno potrebo po ohranjanju te kulture.

Empirično literarno vedo moti staro humanistično prizadevanje, naj bi vsaka razprava predstavila popolnoma novo, svežo, drugačno interpretacijo pojavov; to je samo odmev romantičnega estetskega postulata izvirnosti, ki je naložen literarnim besedilom, in dodatno priča o odvisnosti literarnih študij od njihovega pred-

¹ Podobno tudi ZWAAN (1993): Branje je spretnost, brez katere ni mogoče doseči načitanosti; načitanost pa v zahodni civilizaciji pomembno prispeva k harmoničnosti in trdnosti bivanja.

meta.² Humanistika se je tradicionalno posvečala formuliranju definicij in teorij, ki so bile praviloma kratke veljavnosti (Fokkema 1990). Nove humanistične teorije niso rasle iz predhodnih, ampak so nastajale polemično proti predhodnim teorijam. Izrekali so jih razne umetnostne šole, nazorska in socialna gibanja in skupine, ki so s pomočjo novega, drugačnega pogleda na stvari običajno le artikulirali svoje posebne socialne interese. Za znanstveni pristop je bolj kot deklarativno izrekanje resnic značilna previdna empirična metoda poskusov in odpravljanja napak.

Humanistika je mednarodno neodmevna.³ Eden izmed razlogov za neodmevnost humanistike je tudi hipertrofija objav, ki jo povzroča tekmovalnost v stroki. Akademiki raje objavljajo, kot da bi učili, ker to morajo, če žele obdržati svoje pozicije tudi kot raziskovalci in ne le kot učitelji. Izračun pokaže (Kenny 1991), da je posledica preveč produktivnega pisateljstva in prevelikega števila objav dejstvo, da dokaj razprav preberejo samo urednik, lektor in korektor. Humanistični članek ima povprečno tako skromno število bralcev, da se njegov natis ne izplača. Za razliko od naravoslovja so v humanistiki raziskovalci večinoma individualisti in so inštitucionalno nepovezani. Ker se ne poznajo, se ne prebirajo, in ker se ne prebirajo, pogosto na novo odkrivajo Ameriko. Elektronske objave – članki bodo dostopni v mreži – bodo za naprej verjetno močno omejile objave v revijah in, upajmo, okrepile komunikacijo med strokovnjaki.

Humanist posveča pozornost odkrivanju in poznavanju posamičnega, specifičnega in drugačnega, socialni znanstvenik pa ima za nalogo formalizacijo ter posplošitev vednosti. Nizozemski literarni teoretik Douwe Fokkema (1990: 243) trdi, da posameznih pojavov znanstveno ni mogoče opisati – znanstveno pristopimo k njim šele takrat, ko jim pripišemo splošne aspekte; samo tako lahko namreč pridemo do intersubjektivnih spoznanj in jih oblikujemo v pravila. Neznano spoznamo tedaj, ko ga priličimo znanemu, ko torej izgubi svojo enkratnost. Humanistične študije se razlikujejo od drugih disciplin po velikem pomenu, ki ga pripisujejo zgodovini kulturnih, političnih, literarnih in umetnostnih pojavov. Vsi zgodovinski pojavi so enkratni, zato mora zgodovinska razlaga, če hoče biti znanstvena, iskati skupne, splošne poteze v seriji posameznih pojavov; dokler le uživa v pripovedi o enkratnih zgodovinskih dogodkih, v znanost ne sodi.⁴

² Northrop FRYE (1991) se je zavzemal, naj bi bila literarnovedna doktorska teza raje dokument o kandidatovem pridobivanju vednosti kot izumljanje za vsako ceno sveže interpretacije.

³ O razlogih za nacionalno zaprtost humanistike pišem v članku *Evropa in Amerika pa literarna veda*, *SSJLK* 31 (Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1995), 111–121.

⁴ Položaj pisanja o literaturi je v tem smislu primerljiv položaju zgodovinopisja. Obe dejavnosti sta se poznanstvili šele konec 19. stoletja, prej pa sta sodili med obrtniške spretnosti.

Preštevane in empirične metode so način za ugotavljanje skupnih lastnosti in zato pot, po kateri se literarne študije lahko preselijo iz humanistike med socialne vede.

Morda je k osamosvojitvi socialnih in kulturnih ved iz humanistike res prispeval tudi interes za pojave neelitne kulture; ko predmet raziskav niso bile več le spoštovanje vzbujaajoče vrhunske umetnine, se je šele odprla možnost statističnega pristopa, ki je rodil novo hierarhijo strok. V praksi vendar hierarhije strok ne povzročajo toliko vsebinski razlogi oz. notranja struktura področja, kot je to vprašanje socialne moči: osamosvajajo se uspešne, razvijajoče se, finančno krepke stroke. Ker denar, družbena moč, vpliv in ugled bežijo stran od humanistike, bodo tu ostale le bolj zaspane stroke, ki jim ne bo uspelo najti novih virov financiranja. Ker se humanistiki namenjajo večinoma le sredstva, ki ne grejo kaj dosti čez plačo učiteljem in raziskovalcem ter njihovih potreb po knjigah, se sposobni dijaki vedno bolj odločajo za študij družbeno uglednejših in donosnejših smeri.

Na področju empiričnih raziskav se discipline zlivajo med seboj, probleme z njihovim ločevanjem si delajo samo še bibliotekarji in državna ter univerzitetna administracija. Kognitivna znanost npr. združuje spoznanja jezikoslovja, psihologije, filozofije, antropologije in računalništva. Nekdaj se je podoben konglomerat strok, zaposlenih z raziskavo besedila, imenoval diskurzivna analiza in se je imel za del semiotike. Psihologija in arheologija sodita obenem v naravoslovje, socialne in kulturne vede, tudi zgodovina je dveh vrst, pripovedna in statistična, jezikoslovje se povezuje s sociologijo in računalništvom. Ne gre za enostransko prilagajanje humanističnih disciplin znanosti, vplivi gredo v obe smeri: znanost je začela priznavati subjektivnost lastnega opazovanja, humanistika pa se vedno pogosteje oprijema empiričnih metod. Cilj zbliževanja je boljše razumevanje človeške pameti v imenu človekovega obvladovanja sveta. – Zunaj empiričnih raziskav je interdisciplinarnost manj zavezujoč pojem, saj se za interdisciplinaren razglaša že kongres, simpozij in seminar, na katerem se srečajo predstavniki različnih strok in pripovedujejo vsak o svojem predmetu. Prostor je odprt le soočanju, ni pa želje po kaki koreniti preobrazbi strok v metodološkem pogledu.⁵

Poleg interdisciplinarnosti določa obnašanje empiričnih strok še geslo kolaboracija,⁶ ki pomeni skupinsko delo strokovnjakov iz različnih disciplin, dol-

⁵Precej zloglasna resnica je, da znotraj kake discipline dosežejo avtorji odmevnost tako, da si sposodijo metode in ideje s sosednjih področij; najpopularnejša dela na področju zgodovine in sociologije pišejo danes neprofesionalci, publicisti, ki znajo sveže interpretirati znanstveno nabrano gradivo. ZWAAN (1993) vendarle meni, da gre za pravo interdisciplinarnost le takrat, kadar rezultati raziskav koristijo več strokam hkrati.

goročne projekte in politični angažma: socialni znanstvenik in kulturolog, ki sta do zdaj raziskovala iz gole želje po kopičenju vednosti, naj delata v dobrobit svojega raziskovalnega predmeta, npr. govorcev kakega izumirajočega jezika.

Humanistika je danes zastarel pojem; vrsta njenih disciplin se že nahaja v novem okviru kulturnih ved oz. kulturologije. Novo ime naj bi pomenilo nove metode, enake tistim v socialnih vedah. V čem je potem razlika med kulturnimi in socialnimi vedami? Razlika je v zgodovini, kategoriji, ki je posebej pomembna za humanistiko in je ni mogoče obravnavati eksperimentalno tako kot druge pojave. Čeprav radi pravimo, da se zgodovina ponavlja, podoben zgodovinski dogodek, npr. naslednja vojna, nikoli nima statusa ponovljenega eksperimenta, ker pogoji zgodovinskih dogodkov nikoli niso enaki. Strukturalistična 70. in 80. leta so proizvajala dolge naratološke analize in zanemarjala zgodovinski pristop k literaturi. Danes si zgodovinske dimenzije kulturnih pojavov ne upa zaobiti nihče; literarna zgodovina je postala spet paradigma literarne vede. Z naratološkimi in estetskorepcijskimi analizami sicer ne ve početi nič, pač pa koristno uporablja rezultate empiričnih recepcijskih raziskav, ki temeljijo v glavnem na analizi sočasne literarne kritike. To je še najprimernejša osnova nove literarne zgodovine, ki ne bo več zgrajena na periodizacijskem konceptu. Trenutno literarno zgodovino zanima prej vloga posameznih besedil in avtorjev pri formiranju nacije, torej je še vedno pretežno hermenevitične in ne empirične narave.

Kronologija znanstvenega ukvarjanja z literaturo

Do zdaj je bila v zvezi z znanstvenostjo večkrat omenjena beseda empiričen ('povezan s človeško izkušnjo'), ki v ožjem smislu pomeni metodo poskusov (eksperimentov) in odpravljanja napak. Ker je v praksi literarnovednih raziskav eksperiment redka metoda, govorimo o znanstvenosti že ob vsakem na gradivo oprtem poskusu kvantifikacije, formalizacije, generalizacije in sistematizacije literarnovednega znanja in tedaj, ko nam pri teh poskusih pomaga tehnologija, zlasti računalniška. Tehnologija (izvirni pomen besede je 'veda o proizvajanju') je obveljala danes za pogoj prave znanosti. Po izročilu naj bi bila znanost manj zainteresirana za praktično izrabo izumov – le-ta naj bi bila v domeni tehnologije –, v praksi pa med znanostjo in tehnologijo ni jasnih meja z izjemo onih inštitucionalne narave. V splošnem se tehnologiji pripisuje večja moč in vpliv, vendar manj samorefleksije in odgovornosti. V zvezi z literaturo in literarno vedo mislimo na komunikacijske in računalniške tehnologije zadnjih nekaj desetletij, ki so

⁶Zanimivo je, kako besede kolaboracija, kooperacija in timsko delo vedno bolj simbolizirajo uspeh zahodnega sistema in počasi nadomeščajo popolnoma nasprotno geslo tekmovalnost, ki je do nedavnega simboliziralo uspeh kapitalizma v razmerju do vzhodnega socializma.

se začele zlivati v eno.

Z novo tehnologijo podprte metode znanstvenega dela na področju humanistike so šle skozi razvojne stopnje: 60. leta – stilometrija, konkordance in ugotavljanje avtorstva; 70. leta – ustanovitev humanističnih računalniških centrov v Oxfordu, Liègu, Tübingenu, popularni komercialni statistični programi in programi za specializirane podatkovne zbirke (SPSS in *clio*); 80. leta – velike podatkovne zbirke na CD-ROM-ih (Kenny 1992). 90. leta so že v znamenju komunikacije in pridobivanja informacije v globalni računalniški mreži in združitve medijev: digitalne televizije, CD-tehnologije, telefona in računalnika; ključna beseda 90. let so multimediji oz. hipermediji, ki pomenijo kombinacijo besedilne, slikovne in zvočne informacije. Po napovedih strokovnjakov z Inštituta za tehnologijo v Massachusettsu (MIT) se bo do konca tisočletja tehnologija komuniciranja radikalno spremenila in individualizirala.

V tradiciji literarnih raziskav so bila nekatera področja že prej blizu znanstveni eksaktnosti, npr. obravnava in kritično izdajanje starih besedil, raziskave verza, folkloristična katalogizacija tem ljudske (ustne) književnosti ipd. V Nemčiji so formalni postopki z besedili v okviru filologije dobili celo samostojno ime *Textwissenschaft*. Za začetnike znanstvene literarne vede so obveljali ruski formalisti v 20. letih, čeprav so bili raziskovalci obenem tudi pesniki in kritiki, torej z eno nogo še vedno del sistema kulture. Razlog je v tem, da so raziskave razširili tudi na sodobno literaturo, da so oblikovali primerno teoretsko osnovo in poskrbeli za sistematične definicije literarnih pojavov. Zaradi odpora proti sočasnemu pozitivizmu so se sicer odpovedovali psihološkemu in sociološkemu pristopu, vendar so jima bili metodološko blizu. Sistematičnost razpravljanja, teoretični koncept in usmerjenost h generalizaciji vednosti so značilni tudi za fenomenologijo Romana Ingardna, strukturalizem Jana Mukařovskega, recepcijsko teorijo Hansa Roberta Jauša in druge, vendar znanstveno dimenzijo motijo njihov izrecen odpor do empiričnih raziskav, vrednostna ali ideološka izhodišča ter socialna angažiranost.

V angleščino so bili ruski formalisti in Mukařovský pozno prevedeni in so šele po drugi svetovni vojni lahko vplivali na angleško in ameriško literarno vedo. Današnje empirične in metodološke raziskave se razglašajo za neposredno dediščino ruskega formalizma in češkega strukturalizma (npr. Zwaan 1993). Skušajo odgovoriti namreč na isto temeljno vprašanje: kaj je literatura in kaj je literarnost. Siegfried J. Schmidt definira literaturo na prav domač način: od neliterarnih besedil jo ločujeta večpomenskost in fiktivnost. Razlika med starimi in novimi definicijami je v tem, da je bila literarnost nekaj stvar jezika in besedila, danes pa je v prvi vrsti kognitivni fenomen, je torej stvar spoznavnih procesov in bralca. Empirične analize potrjujejo, da besedila, ki jih imamo za literaturo, beremo drugače kot neliterarna, čeprav se slučajno formalno ne bi razlikovala

med seboj. Za vsak tip besedil obstaja poseben spoznavni kontrolni sistem, ki vodi razumevanje: v novicah smo bolj pozorni na situacijo in dogodke, v leposlovju in v pravnih besedilih pa na način formulacije, na formo.

V Ameriki se je od t. i. literarnega kriticizma najprej ločil Kanadčan Northrop Frye s knjigo *Anatomija kritike* (1957) in svoje sistematsko in eksaktno ukvarjanje z literaturo za razliko od vrednostno ali ideološko (marksistično, tomistično, freudistično) zainteresirane tradicije označil kot znanost. Kot spodbudo za svoj novi pristop je navedel razmah medijev oziroma provokativno spoznanje, da sta sporočilo in zgodba strukturirana enako ne glede na medij, v katerem se nahajata.⁷ Današnje stanje v ameriški literarni vedi ne kaže kaj prida Fryevega vpliva. Večina literarnovednih šol (feministična, črnska, marksistična, dekonstruktivistična, lacanovska, derridajevska, novohistoricistična...) vidi svojo glavno nalogo v kritiki rivalskih ideologij. Izhajajo iz nekoherentnih teorij in so socialno angažirane v okviru t. i. skrite univerze: hočejo spreminjati svet. Vztrajnost teh šol je slab dokaz za pravilnost Schmidtovih zločestih napovedi o usodi neempiričnih literarnih študij.

Literarne raziskave zunaj literarne vede

Velik del empiričnih raziskav literature se je dogajal in se še dogaja zunaj tradicionalne literarne vede. Opus Jurija M. Lotmana, ki je združeval metode ruskega formalizma, informacijske vede in kibernetike, sodi npr. v semiotiko; njeni novi koncepti so bili znak, označeno, tvorec, sprejemnik, hoteni in nehoteni pomen, kod – to je konvencija, ki podeljuje znakovni pomen. Tudi naratologija, ki se je navdihovala pri besedilni slovnici (Claude Bremond, Gérard Genot, Algirdas J. Greimas, Gerald Prince, Mieke Bal, Shlomith Rimmon-Kenan), je semiotična disciplina, ker se ne omejuje le na literarne pripovedne strukture. Znanosti in tehnologija so se začele ukvarjati z jezikom in literaturo tako intenzivno, da se govori že o jezikovni industriji, ki je izrazito konkurenčna tradicionalni humanistiki – pomislimo samo na računalniške programe za pisanje besedil, tiskanje, izdajanje, stilno analizo, za prevajanje itd. Rivalstvo je postalo nevarno v trenutku, ko je tehnologija sklenila, da hoče streči istemu aspektu kot humanistika, to je večjezikovnosti in ohranjanju nacionalne ter kulturne identitete, pri čemer je seveda v veliki materialni prednosti (Kenny 1992, 18).

Z literaturo se danes tehnološko, to je izrecno znanstveno, ukvarjajo štiri stroke: empirična literarna veda, literarno računalništvo, raziskave umetne inteligence in kognitivna psihologija (Zwaan in Meutsch 1990). Tradicionalno literar-

⁷ Trditev je popolnoma nasprotna tezi sociologa Marshalla McLuhana, da je informacija bistveno določena z medijem, v katerem se nahaja.

no vedo bi inštitucionalno lahko nasledila le empirična literarna veda, druge tri so del samostojnih znanstvenih panog, ki jim je literatura le eden izmed možnih predmetov. Literarno računalništvo producira programe za količinsko analizo literature, zlasti daljših besedil in besedilnih korpusov, in je v tem sorodno področju jezikoslovnega računalništva.⁸ Raziskave v okviru kognitivne psihologije in umetne inteligence zanima, kako poteka človeško spoznavanje, kako si stvari zapomnimo in kako sta organizirana naš spomin ter vednost, oz. znanje o svetu – spet z namenom strojnega obvladovanja naravnih situacij. Na podlagi minimalnih shem naj bi stroj predvidel oblikovanje standardnih bralskih interpretacij in se naučil razumevanja naravnih besedil tako, da bi lahko delal povzetke in odgovarjal na vprašanja (Ide in Véronis 1990). Temeljna gesla stroke so spomin, dojetje (percepcija), razumevanje (*comprehension*), pomnjenje (*recalling*), prepoznavanje (*recognition*). Predstave o tem, kako razumemo svet in kako je urejena naša pamet, popisuje v obliki kognitivnih modelov.

Pobudo za prve spoznavne modele je prispevalo jezikoslovje, ko je v 60. letih v okviru besedilne slovnice skušalo določiti gramatično strukturo pripovednih besedil, kar še danes navdihuje del naratologije. Mehanicistično zgodbeno slovnico (*story grammar*), ki je angažirala vrsto avtoritet, zbranih okoli revije *Poetics* (1971/72) in drugod (Jens Ihwe, Götz Wienold, János S. Petöfi, Teun A. van Dijk idr.), je kritiziral Roger Schank⁹ in usmeril pozornost raziskovalcev od oblike (strukture) k pomenu in funkciji, prepričan, da zgodb ni mogoče analizirati enako kot stavkov, ker so strukturirane drugače kot le-ti. Jezikovni izraz je le indikator globlje strukture, ki je enaka vsem jezikom. Temelj sporazumevanju niso gramatične sintaktične strukture niti slovar pomenov, ampak koncepti, ki so oblikovani kot izjave in ustvarjajo določena pričakovanja. Schankova yalska šola je bila znotraj raziskav umetne inteligence znana pod imenom razumevanje zgodbe (*story understanding*). Zgodba je način človekovega modeliranja sveta in nikakor ni omejena zgolj na literaturo ali na ljudske razlage sveta, na mite – strukturo zgodbe imajo celo znanstvene teze.¹⁰ Schankovo razumevanje zgodbe je bilo zanimivo tudi za druge vede: zgodovino, sociologijo, psihoterapijo, vzgojo, teologijo itd.

Ker se je domnevalo, da je človek najprej racionalno bitje, računalnik pa naj-

⁸ Le-to je treba razlikovati od računalniškega jezikoslovja, ki je usmerjeno v avtomatsko generiranje naravnih besedil, oz. v sintetiziranje jezika – z namenom naučiti računalnik razumeti in govoriti naravni jezik, pri čemer je zgled otrokov način učenja jezika.

⁹ Roger C. SCHANK, Conceptual dependency: A theory of natural language understanding, *Cognitive Psychology* 3 (1972), 552–631.

¹⁰ Evolucijska teorija ima npr. formo pravljice (GOUDSBLOM 1990).

ustreznejša metafora človekovi racionalni plati, se je največ pisalo o računalniških modelih pameti, o t. i. shemah, okvirjih, skriptih, scenarijih, načrtih in ciljih. Najprej je bil izdelan model okvirjev (*frames*).¹¹ Okvir je kos standardnega znanja, ki ga mora imeti bralec, da bi razumel zgodbo. Za vsak okvir je značilna vrsta stereotipnih lastnosti (nujne med njimi se imenujejo konstituante in manj nujne participante) in seznam rež (*slots*), skozi katere je okvir povezan s svetom; takoj ko prepoznamo okvir, tudi vemo, s kakšnimi informacijami (lastnostmi in zvezami) v njem lahko računamo. Prim. stereotipni okvir pesnik: lastnosti so mlad, zaljubljen, občutljiv, bolan, zveze pa oboževana ženska, urednik, podstrešno stanovanje, kavarna. Naslednji spoznavni model, znan pod imenom shema, popisuje tipične situacije oz. dogodke. Spoznavni model z imenom skripti oblikuje vednost o standardnih zaporedjih dogodkov v stereotipni situaciji (Schank in Abelson 1977), npr. obisk restavracije: naročanje jedi z jedilnega lista, vrstni red jedi, plačevanje, napitnina... Nove dogodke takoj pripišemo kakšnemu poznanemu skriptu. Če smo se ušeli in pride zaradi tega do nesporazumov, smo prisiljeni skript modificirati ali si izbrati drugačnega. Teorija konceptov (načrtov) in ciljev (*plans and goals*) je želela modelirati dogodke v literaturi, ker so bili predhodni modeli pri razumevanju literarnih dogodkov nebogljeni in nesposobni simulirati literarno branje. S terminom tema ('končni cilj, ki ne potrebuje nobene razlage več') se ta teorija vrača k tradicionalni literarnoteoretski terminologiji.

Schank in Abelson sta trdila, najbrž pod vplivom vednosti o organiziranosti računalniškega pomnilnika, da je spomin bolj epizodične kot hierarhične narave in da skripte pomnimo v obliki nekakšnega nehierarhičnega seznama. Teorijo skriptov so kritizirali,¹² ker je izhajala iz napačne predstave o primarnosti abstraktnega racionalnega spoznavanja in je zanemarila dejstvo, da človek oblikuje predstave o svetu tudi na podlagi individualnih izkušenj in domišljije. Največje težave imajo raziskave umetne inteligence z razumevanjem literarnih besedil. Moti jih dvojje: večpomenskost literarnih besedil in dejstvo, da ni vsa informacija zgodbene (narativne) narave. Literatura ni reduktibilna na povzemljivo zgodbo in njen cilj je kazati, ne pa praviti. Model strojnega razumevanja literature bi moral upoštevati tudi bralčeve interese in sposobnosti, ki so mnogovrstni, spremenljivi in prilagodljivi. Beremo zato, da bi se informirali, zabavali, si razširili obzorje, in zaradi vrste čisto osebnih razlogov, ki med branjem niso trdno hierarhizirani, ampak se spreminjajo in so težko predvidljivi. Proces razumevanja je generiranje

¹¹ Marvin MINSKY, A framework for representing knowledge, *The Psychology of Computer Vision*, ur. P. Winston (New York, 1975).

¹² Prim. Perry W. THORNDYKE in F. YEKOVICH, A critique of schema-based theory of human story memory, *Story Processing = Poetics* 9, 1980; 23–49; Rand J. SPIRO, Long-term comprehension, *Poetics* 11, 1982, 77–86; LAKOFF (1987).

pričakovanj glede na lastno izkušnjo s svetom (Lehnert 1980).

V 70. letih se je pozornost raziskovalcev (Jonathan Culler, Wolfgang Iser, Umberto Eco, Norbert Groeben idr.) preusmerila od teksta k bralcem. Spoznanje, da literarnost ni le stvar besedila, je literarne študije sililo v nove definicije svojega predmeta. Pri tem so se oprle na koncept konvencije, kakor ga je konec 60. let formuliral filozof David Lewis. Za radikalnega konvencionalista je obveljal Stanley Fish, ki je s preprostim eksperimentom dokazoval, da je literarno branje zgolj stvar konvencije in nikakor ne besedila: študentom je predstavil popisano tablo od prejšnje ure kot poezijo in dosegel, da so jo uspešno interpretirali kot pravo poezijo. Podobni poskusi (George Lakoff, Robert De Beaugrande) so kasneje omejili konvencionalistične ekstremizme: čisto vsakega besedila le ne moremo brati kot poezijo, torej konvencije niso poljubne in brez zveze s tipom besedila – kako bi sicer razložili, od kod komunikacijske konvencije sploh izvirajo (Zwaan 1993, 11). Resnica je nekje na sredi med deduktivnim konvencionalističnim in induktivnim tekstualnim spoznavnim modelom.

Empirična literarna veda

izhaja iz prepričanja, da literarni pomen ni le stvar besedila, ampak tudi faktorjev okoli njega, ki jih uspešno obvladujejo druge vede: eksperimentalna psihologija, sociologija, matematika, jezikoslovje in komunikologija.¹³ V navezi s temi strokami prihaja do hibridnih oz. interdisciplinarnih raziskav (npr. Meutsch in Viehoff 1989). Za empirično literarno vedo besedilo ni avtonomen fakt, ampak je le del literarne komunikacije, medtem ko je bilo za hermenevitično humanistično literarno vedo besedilo ključnega pomena.¹⁴ Lingvisti opisujejo jezik kot kvazi-matematično entiteto, psihologi ga razumejo kot sredstvo spoznavanja in raziskave umetne inteligence kot sredstvo sporazumevanja (Lehnert 1980). Empirična literarna veda nima izvirnega koncepta jezika in literature. Prevzema ju iz tradicije in iz drugih ved ter se opredeljuje kot samostojna stroka le s fizičnim omejevanjem na pojave, ki jih konvencionalno pripisujemo svetu literature.

¹³Prim. tematske številke nemške *Zeitschrift für Literatur und Linguistik*, ki izhaja pri Athenäum Verlag pod uredništvom Helmuta Kreuzerja od leta 1970 dalje: *Trivallliteratur und Medienkunde*, ur. Helmut Kreuzer – LiLi 6 (1972), *Textlinguistik*, ur. Wolfgang Klein – LiLi 5 (1972), *Mathematisch orientierte Textwissenschaft*, ur. Rul Gunzenhäuser – LiLi 8 (1972), *Statistik*, *Semiotik*, *Informationsästhetik*, ur. Rul Gunzenhäuser – LiLi 16 (1974), *Literaturpsychologie*, ur. Norbert Groeben idr. – LiLi 21 (1976), *Semiotik*, ur. Rul Gunzenhäuser – LiLi 27/28 (1977), in tematsko številko revije *Poetics* 22 = *Psychological Mechanism in Literary and Aesthetic Comprehension*, 1993, 5–33.

¹⁴Zaradi intenzivnega odnosa do besedila tudi pogosti izraz načitanost v zvezi s humanistiko.

Empirične raziskave so dveh vrst, teoretične, katerih predstavnik je od 60. let dalje Siegfried J. Schmidt, in praktične.¹⁵ Praktične raziskave so spet dveh sort: stilistične zastopajo Norbert Groeben, Colin Martindale, Teun van Dijk, Els Andringa idr., sociološke, ki jih tekst v glavnem ne zanima več, pa Hugo Verdaasdonk. Groebnova šola je konservativna, ker izrablja nove metode za reševanje tradicionalnih, v bistvu hermenevitičnih nalog literarne vede, to je za določanje avtorstva, za pomoč pri kritičnih izdajah in stilistični interpretaciji. Schmidtova šola pa odpira novo raziskovalno paradigmo: namesto besedila analizira literaturo kot socialni sistem (Zwaan 1987). Empirične raziskave so inštitucionalizirane v glavnem v Nemčiji in na Nizozemskem. V Nemčiji je to skupina NIKOL iz Siegna,¹⁶ na Nizozemskem pa izhaja revija *Poetics* (do leta 1988 s podnaslovom *International Review for the Theory of Literature*, po 1989 s podnaslovom *Journal for Empirical Research on Literature, the Media and the Arts*), najustreznejši vir za spremljanje empiričnih metod na področju literature. Do leta 1979 jo je urejal Teun van Dijk, med 1980 in 1990 Siegfried J. Schmidt in od 1991 naprej jo ureja Cees J. van Rees.

Zajete so vse faze življenja besedila od produkcije do razpravljanja o njem: motivi za njegov nastanek in objavo, vpliv političnih in gospodarskih momentov, financiranje, rivalstvo med mediji, reklama, socialne naloge avtorja, selekcija med avtorji, interes založb pri razširjanju tekstov, motivacija bralca ipd. Raziskave so kar se le da široke v izboru predmeta: analizirajo amatersko, eksperimentalno in profesionalno pisateljevanje, trivialno literaturo in vrhunska besedila, evropske in ameriške ter vzhodne in afriške literature, knjižna in revijalna besedila ter besedila drugih medijev (ustnega sporočanja, televizije, filma) ter neli terarnih žanrov (stripa, reklame, televizijske nadaljevanke...). Med vsemi različnimi načini branja (branje za zabavo, študijsko branje za analizo, kritično branje) najraje analizirajo najpogostejše laično gladko branje za zabavo.¹⁷ Daleč največ je analiz branja proze, ker je te v primerjavi s poezijo in dramo neprimerno več in

¹⁵ Med njima je celo nekakšno polemično razmerje, prim. *Poetics* 12, 1983, 219–58.

¹⁶ Poleg Siegfrieda J. Schmidta sodita sem med drugimi še Reinhard Zobel in P. Finke. Skupina je pri založbi Vieweg izdajala zbirko Konzeption Empirische Literaturwissenschaft, imela svoje glasilo SPIEL (*Sieger Periodicum zur internationalen empirischen Literaturwissenschaft*) in ustanovila združenje IGEL (*Internationale Gesellschaft für empirische Literaturwissenschaft*), ki je leta 1987 na svoji prvi interdisciplinarni konferenci ugotovilo, da se empirične študije ne lotevajo le sinhronih, ampak so pripravne tudi za analizo zgodovinskih pojavov.

¹⁷ To dejstvo razumem kot pomanjkljivost, ker sta iz literarnozgodovinske perspektive vsaj enako pomembni tudi kritiško in literarnovedno branje, ker v glavnem ti dve odločata o kanonizaciji besedila in ne laični bralci.

ima večji družbeni vpliv. Raziskave se ukvarjajo pretežno s kognitivnimi procesi pri branju, vendar ne zanikajo pomena teksta.

Empirične študije so odprle nekatere temeljne probleme človeškega odnosa do sveta, zlasti kognitivna znanost se ukvarja z nekdanj samoumevnim človeškim kategoriziranjem stvari (Lakoff 1987). Kategorizacijska vprašanja so v literarni vedi vplivala na področje literarne genologije in na definicije literarnih vrst, zvrsti in žanrov. Ker je postalo jasno, da je strukturalistična klasifikacija besedil zgolj glede na besedilne značilnosti samovoljna in v opreki s tradicionalnimi poimenovanji, se v novem konceptu žanri določajo bolj kompleksno. Upošteva se oboje: avtorjeva oziroma založnikova žanrska intenca, kakor jo je oblikovala žanrska tradicija, sklicujoča se na prototipsko besedilo, in besedilne značilnosti (Fishelov 1991).

Empirična literarna veda je nezdružljiva s hermenevitično literarno vedo, ker ji ne gre za lastno interpretacijo besedila, kakor je bila navada v tradicionalnem razpravljanju o literaturi. Zanimajo jo interpretacije drugih, konvencije, ki usmerjajo recepcijo, in principi, ki ustvarjajo literarni kanon, to je korpus besedil, ki se jih spodobi poznati. Ni vključena v literarno komunikacijo, ki je del kulturne scene z literarnimi večeri, recenzijami, nagradami in škandali, ampak od zunaj opazuje, kako tekst dobiva pomen in kaj vse krmili branje. Empirični raziskovalec literature nima veliko skupnega z ljubiteljskim bralcem, do literature se vrednostno ne opredeljuje in noče biti njen kritični razsodnik.

Do tradicionalne literarne vede so empirične raziskave hudo kritične. Van Rees¹⁸ je imel zaradi njenih vrednostnih izhodišč Wellekovo literarno teorijo prej za koncept literature kot za koncept literarne vede. Zgodnje izjave empirikov so bile ostre tudi do neposredno konkurenčne Iserjeve estetike recepcije, češ da si leta predstavlja branje precej preveč preprosto in pripisuje besedilu preveliko vlogo pri usmerjanju k pravilnemu razumevanju. Branje je odvisno najprej od bralčevega poetičnega koncepta (novi roman bere npr. drugače kot realistični roman) in od njegovega predhodnega znanja. Razlika med laičnim in strokovnjaškim branjem je v tem, da strokovnjak primerja besedilo z drugimi besedili, laik pa z lastno življenjsko izkušnjo. Laično branje ne more producirati znanstvenih izjav o besedilu, ker bralec manipulira s tekstom v imenu lastnih potreb. Prav tako ne more pripeljati do znanstvenih sodb tudi branje, ki je zavezano takemu ali drugačnemu poetičnemu konceptu (Verdaasdonk in Van Rees 1977). Dvajset let kasneje je jasno, da se tudi znanstveno branje ne more čisto izogniti poetičnim konceptom in konvencijam.

¹⁸ Glej *Poetics* 1984, 501.

Računalnik in literatura

Računalnik je v literarni vedi sinonim za tehnološki (znanstveni) pristop k literaturi. V zvezi s humanistiko pa vendar pomeni najprej orodje za pisanje in popravljanje besedila ter seveda za shranjevanje podatkov.¹⁹ V jezikoslovju in literarni vedi so znani tudi programi za stilistično analizo: frekvenčno analizo besedja in stavkov ter konkordance. Manj so v povprečni zavesti druge možnosti strojne pomoči pri kulturnih študijah: izraba hiperteksta in računalniške mreže za »objavo« besedila, strojno prevajanje, strojno formuliranje odgovorov na stereotipna vprašanja, elektronska knjižnica za poseganje po bibliografskih informacijah in besedilih, računalniške konference za vsakdanjo komunikacijo v stroki, programi za strojno učenje (CAI = *computer aided instruction*), programi za kritično izdajanje besedil in za zajem podatkov, tj. za digitalizacijo klasičnih besedil, programi za oblikovanje podatkovnih zbirk, statistični programi za količinsko analizo in programi za prijazno predstavitev rezultatov.

Preštevalna početja v jezikoslovju in literarni vedi običajno povezujemo z razvojem računalništva, ki olajšuje obdelavo velike količine merljivih podatkov. Računalnik res spodbuja tako vrsto raziskav, vendar vsaj za prve korake kvantitativne stilistike²⁰ računalniki niso nič krivi. Statistične in empirične raziskave so se začele še pred razvojem novih tehnologij.²¹ Na Slovenskem so se računalniki začeli uporabljati šele v 70. in 80. letih,²² do tedaj pa so se besede in stavki preštevali peš.²³

Statistične metode počenjajo z literaturo nekaj, kar se prej z njo ni spodobilo početi. Preštevanja so odkrila nekatere lastnosti in zakonitosti, ki dotlej niso bile

¹⁹ Praktično informacijo o tem daje moj članek Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje, *JiS* 40 (1994/95), št. 7, str. 243–54.

²⁰ Za slovenščino predlagam izraz preštevalna ali količinska stilistika, prim. naslov moje razprave Preštevna določila slovenske povesti, *SR* 41 (1993), 65–75.

²¹ V Ameriki so bile analize berljivosti besedil narejene že pred vojno: William S. GRAY in B. E. LEARY, *What Makes a Book Readable...* (University of Chicago, 1935), R. FLESH, *How to Test Readability* (New York, 1949); isti, *The Art of Readable Writing* (New York, 1962), tudi na Poljskem po Anni Martuszezski (*Upraszczanie struktur: Niektóre problemy narracji powieści popularnej*, *Studia o narracji...* Wrocław idr.: 1982, 263–78) že v 60. letih.

²² Prim. Peter SCHERBER, *Slovar Prešernovega pesniškega jezika* (Maribor: Obzorja, 1977); Denis PONIŽ, *Numerične estetike in slovenska literarna znanost* (Maribor: Obzorja, 1982; Znamenja, 67).

²³ Prim. Stane SUHADOLNIK, Frekvenčna analiza besedišča v Cvetju v jeseni, *SR* 1974, 31–40; Stane SUHADOLNIK in Marija JANEŽIČ, Plasti in pogostnost leksike, *JiS* 1962/63, 45–49, 73–79.

ne v bralski ne v avtorski ustvarjalni zavesti, in tako odprle problem nezavednega v literaturi. Do nastopa preštevalnih metod si je vsaka nova literarnovedna šola prizadevala »bolje« razložiti literarne pojave kot predhodne šole. Zdaj pa gospodari metodološki relativizem: ni znanstvene metode, ki bi bila predmetu absolutno pravična,²⁴ vsaka ga reducira in si ga ogleduje v ozkem aspektu. Statistika si zato ne domišlja, da bo odkrila bistvo literature; včasih celo tega ne pričakuje, da bo predstavila kako njeno doslej neznano, skrito plat, ampak zgolj preverja (potrjuje ali spodbija) intuitivne, impresionistične izjave in sodbe predhodne literarne vede.

Odnos do računalnikov je razpet od brezmejnega navdušenja do skrajnega skepticizma, ki očita novi tehnologiji, da ni prinesla nič novega naši vednosti o svetu in o literaturi. Rezerviranost izhaja iz vrste pomislekov: – 1. Računalniške metode same po sebi ne formirajo nove discipline. Tudi kadar literarna veda obilno izrablja računalniško tehnologijo pri analizi, je interpretacija rezultatov na koncu običajno še vedno humanistična. V rokah humanista je računalnik samo orodje (Miall 1990), ki samo od sebe ne ve, kaj bi lahko hotelo od literature; računalniki in statistika nimajo kake jasne strategije glede literature in jezika. – 2. Računalniške analize literature so glede na centralne teme literarne vede marginalne. Ker nimajo ustreznega teoretskega ozadja, same ne vejo, kaj bi sploh preštevale. Več se ukvarjajo s problemi programiranja kot z načelnimi literarnimi problemi in so zato literarni vedi tuje (Zwaan 1987). – 3. Najpomembnejši podatki v kulturni sferi so kvalitativne narave in so nemerljivi; meritve so v kulturi le sekundarnega pomena. Rezultate takih meritev je zelo težko interpretirati, ker so obdani s preveč spremenljivkami. Zato so sicer številne meritve nesistematične in nekoherentne in ker jih praviloma tradicionalni literarni zgodovinarji ne poznajo, v literarni vedi neizkoriščene (Brunet 1991). – 4. Obstaja nevarnost, da računalnik pripelje literarne študije nazaj v pozitivizem. – 5. Računalnik pomaga pri modeliranju spoznavnih procesov; ker pa branje ni samo kognitivni proces, ampak gre tudi za imaginacijo, branja ne more razložiti. Prepričljivo je pomisleke proti računalniški vsemogočnosti razložil George Lakoff (1987, 1–7). Opozoril je na nevarnost, razlagati si človeški razum kot mehansko manipulacijo z abstraktnimi simboli, ki sami na sebi nimajo pomena. Ker je mogoče računalnik naučiti, da simulira logične procese, oziroma ga priučiti take manipulacije s simboli, vključenimi v podatkovno zbirko, in ker je bila podatkovna zbirka pogosto vzeta kot model realnosti, so se mnogi navduševali nad računalnikovo potencialno sposobnostjo racionalnega mišljenja.²⁵ Matematična in računalniška kate-

²⁴ Najbolj je literaturi verjetno pravično laično branje, ker je bila za tako branje tudi napisana, vendar bi bilo nesmiselno, če bi se v imenu pravičnosti laičnega branja odpovedali znanstvenemu branju.

gorizacija sta samo en aspekt človeške pameti; pamet ima poleg abstraktne tudi osebno izkušnjsko (eksperimentalno) in domišljijško (imaginacijsko) komponento. Kognitivna znanost spoznava, da razum nikakor ne more biti podoben računalniški logiki, kar filozofija znanosti trdi že od 60. let dalje.

V našem svetu sta si nasprotna dva mita: objektivistični in subjektivistični ali romantični. Prvi ima korenine v Platonovi, drugi v Aristotlovi filozofiji. Subjektivizem, v našem času zastopan s fenomenologijo in eksistencializmom, ne priznava intersubjektivne izkušnje in je skeptičen do objektivne resnice. Zahodna civilizacija vsaj navzven daje prednost objektivizmu in racionalnemu spoznanju na vseh področjih: v znanosti, ekonomiji, politiki... V tem svetu je metafora sredstvo laži in oblika prikrivanja resnice, ki naj bi bila ena sama. V praksi pa so metafore pomemben del našega življenja: pomagajo nam sporazumevati se, razumeti sebe, ritual, politiko in umetnost. Človeška pamet pravzaprav razume svet samo na način metafore, to je tako, da primerja nove, neznane dogodke poznanim konceptom (Lakoff in Johnson 1980).²⁵ Pred desetletji je Roman Ingarden prepovedal, da bi se estetski doživljaj oprl na bralčeve individualne življenjske izkušnje. Empirične literarne raziskave se postavljajo na stališče, popolnoma nasprotno Ingardnovemu: dobra literatura mobilizira bralčeve osebne izkušnje (Halász 1991).

Napačno bi si bilo domišljati, da bo stroj v literarni vedi naredil vse namesto človeka, lahko pa marsikje opravi glavino garaškega, mehaničnega dela, ki spremlja raziskave ali je celo pogoj za poglobljeno analizo literature: korekture, primerjavo verzij besedila, besedno in stavčno analizo ipd. Koristen je tudi, če ne prispeva k novim odkritjem – vsaj prisili raziskovalca v pravilno pripravo podatkov in k bolj sistematičnemu razmišljanju. Študij statistike je zato v humanistiki neizogiben – pomagal bo premostiti prepad med rivalskima si kulturama, znanstveno in humanistično (Kenny 1992). Študentje humanistike bi morali študirati tudi programiranje, da bi se spoznali z logiko in možnostmi računalnika in v bodoče pomagali pri razvoju novih analitičnih orodij (Miall 1990). Nujno je tudi določiti inštitucionalno strategijo za podporo računalništva v humanistiki, pri čemer se je treba zavedati, da samostojni računalniški centri za humanistiko zaradi neustreznih kadrov nimajo nobenega smisla.

²⁵ Filozofska osnova metafori oz. mitu o človeški pameti kot stroju je seveda starejša od pojava računalnikov. Pomislimo le na frazo *Ali ti eno kolesce manjka?* Skozi metaforo stroja se človek nevarno definira kot mehanično bitje.

²⁶ LAKOFF (1987) se sklicuje na Aristotla, ki je imel metaforo za najbolj čudovito stvar na svetu, in je proti strukturalizmu Chomskega (čeprav je imel Chomsky lingvistiko za eno izmed panog psihologije), ker je le-ta izločil iz gramatike vse kategorije, katerih definicija je zahtevala upoštevanje človekovega razumevanja in rabe.

Naivnežev, ki bi pričakovali, da bo stroj bolje razložil literaturo kot človek, ni več. Zgodi pa se, da stroj priskrbi statistično argumentacijo za njeno drugačno razlago. Do drugačnosti pride zaradi trenutno različnega značaja računalnikovega in človekovega razmišljanja. Človeški spomin je selektiven in hierarhičen (vsaj spomin raziskovalcev), računalnikov spomin je v praksi stilističnih analiz trenutno še vedno neselektiven in nehierarhičen. Računalnik tradicionalno manipulira z velikim številom podatkov na istem nivoju, medtem ko človek obvladuje svet tako, da podatke, ko njihovo število postane nepregledno, združuje v skupine, zapakira skupine in potem operira s skupinami. Ko tudi te postanejo preštevilne, jih sortira in združi po skupnih lastnostih v nadredne skupine itd. Računalnik ne loči med pomembnimi in manj pomembnimi podatki in se zato ne zna skoncentrirati na bistveno tako, da prej izloči manj pomembno; nihče mu namreč še ni narekoval kriterijev za selekcijo podatkov. Ko bodo stroji programirani tudi za hierarhizacijo in selekcijo podatkov, bodo njihove reakcije ob literaturi že bolj podobne človekovim. Seveda bo treba v ta namen natančno analizirati naše selekcijske in abstrakcijske postopke z literaturo.

Do zdaj so bili računalniki pri literarni analizi le šibko izkoriščeni. Obdelovali so podatke, zbrane na roko: raziskovalec je moral prej besedilo peš ustrezno označiti (akcent besed, motive, teme, osebe in govorce, lokacije, ideje itd.). Računalnik je koristen in nepogrešljiv pri obdelavi večjega števila enoličnih in merljivih podatkov, velike težave pa ima z nemerljivimi kategorijami, kakršnih je literatura polna, npr. z metaforo, ironijo, perspektivo ipd. V humanistiki so sklepi utemeljeni največkrat na nepopolnih podatkih in zato humanistično vednost označuje precejšnja stopnja negotovosti, modalnosti, razpršenosti in nezanesljivosti. Raziskave umetne inteligence žele v okviru ekspertnih sistemov oziroma t. i. *knowledge based applications* modelirati in sintetizirati prav ta način humanističnega argumentiranja in interpretiranja. Polno bodo stroji izkoriščeni tedaj, ko bodo znali sami pravilno označiti oz. kodirati besedila za analizo.²⁷

Zadnja metodološka novost so odprta vprašanja (*open-ended questions*) oziroma metoda intervjuja, ki se zgleduje pri jezikoslovnih raziskavah. Podatki, zbrani na ta način, so neenolični, kvalitativni, vendar pripravljeni tako, da se jih da delno vedno uporabiti še za kak drug namen (Kenny 1992). Te novosti so dokaz, da ne gre le za poračunaljenje (kompjuterizacijo) humanistike, ampak tudi za humanizacijo današnjega tehnološkega sveta. Tehnologija potrebuje humanistiko zato, ker ji le-ta zna priskrbeti nove razvojne koncepte in jo osmisliti, saj ima z osmišljanjem človekove interakcije z okoljem dolge izkušnje. Čas je za združitev humanističnega in tehnološkega interpretacijskega modela. V zameno

²⁷ Poskus v to smer predstavlja uporaba konceptualnega slovarja – Klaus M. SCHMIDT v okviru *Society for Conceptual and Content Analysis by Computer*.

za humanistično osmislitev tehnologije lahko računalnik preverja in pospešuje pridobivanje humanističnega znanja. Računalniki v tej vlogi nikakor niso sredstvo za dehumanizacijo sveta (Miall 1990).

Politične implikacije novih tehnologij

Z novimi mediji so povezani denar, družbeni ugled in vpliv, zato ni čudno, da jih politika hoče imeti na svoji strani in da se tudi sami dobrikuje politiki, ker se boje, da bi jim ta utegnila iz strahu pred izgubo moči obrzdati hitri razvoj. Vzhičenost nad fantastičnimi tehničnimi možnostmi komunikacije sili avtorje v polemiko z mračnimi Orwellovimi napovedmi o prihodnosti človeštva in rojeva pretirano optimistične politične izjave. Prizadevajo si – včasih na zabavno protislovne načine – dokazati naravno sorodstvo med novimi komunikacijskimi tehnologijami in demokracijo, ki je brezprizivno odrešitveno geslo vsake današnje politike.

Razvoj svetovne demokracije naj bi pripeljal do interesa za pojave neelitne kulture in s tem do metodoloških inovacij, ki so bile razlog za osamosvojitve socialnih ved iz objema humanistike (Fokkema 1990). Tej porazdelitvi vrednot je nasprotna špekulativna teza, da humanistika ustrežnejše kot (socialne) znanosti uresničuje demokratični ideal pozornosti na posamično (Goudsblom 1990) – le kdo bi vedel, katera od obeh trditev bo prava. Na McLuhanovo dediščino (»mediji sami so sporočilo«) kažejo trditve, da novi digitalni mediji spreminjajo naše politične predstave in predsodke že s svojo obliko in da so bolj demokratični ter bolj obetavni od drugih, ker so naklonjeni različnosti in individualnosti. Da so v principu multinacionalni, ker zagovarjajo razpršenost moči in so naravno nasprotni vsakršni avtoritarnosti, tiraniji in diktaturi (Hillis Miller 1992, Lanham 1993). Ker jemljejo smisel zdajšnji upravni, politični, ekonomski in kulturni pregrajenosti in omejenosti sveta. Treznejše glave sami novi tehnologiji ne pripisujejo apriorne politične vrednosti – ta je slej ko prej stvar sporočila in ne oblike (Grusin 1994). Dvomljiva je tudi vloga komunikacijskih tehnologij pri ohranjanju kulturne identitete malih oziroma neangleško govorečih narodov. Predvideva se, da bo v naslednjih desetletjih globalna komunikacija, ki privilegira angleščino, prispevala k izumrtju večine od zdajšnjih 6766 jezikov. Internacionalizem svetovne komunikacije skriva v sebi dvojje potencialov: po eni strani omogoča multikulturnost, po drugi strani pa predstavlja nevarnost asimilacije neangleških kultur, ker v odporu do avtoritete države in v imenu človekovih individualnih interesov preprosto zavrača tudi vse nacionalno.²⁸

²⁸ V slovenščini smo navajeni že v jeziku jasno razlikovati med državnim in nacionalnim (prvo meri na inštitucije javne moči, drugo pa na kulturno in jezikovno identiteto), medtem ko npr. v angleščini in francoščini za oboje obstaja en izraz in razlike

Seveda pa si ni mogoče zatiskati oči pred očitnimi razlikami med starimi in novimi mediji: novi mediji so nehierarhični – govori se celo o njihovi anarhični nastrojenosti –, niso centralizirani – svetovne računalniške mreže nihče ne upravlja z enega mesta, vsak le prispeva svoj delež v brezkraino ponudbo informacije –, vlade in države nimajo nad njo nikakršnega nadzora, kaj šele monopola. Strokovnjaki, vključeni v razvoj globalne komunikacije, so neredko odklonilno razpoloženi do inštitucij države in nekateri trdijo, da se gradi svetovna računalniška mreža na osnovi ideologije, podobne oni iz revolucionarnih študentovskih 60. let. Ista ideologija je dala tudi spodbudo za daljnosežne spremembe v znanosti. V 60. letih so zahodni marksisti obtožili znanosti, da so indiferentne do problemov človeštva in da le pomagajo vzdrževati politični status quo, namesto da bi si prizadevale za njihovo rešitev. Po tem času se je utrdila misel, da objektivno znanstveno spoznanje ni mogoče, ker je vsako spoznanje že vnaprej določeno s pozicijo in interesi znanstvenika. V tej luči je postalo dokazovanje resnice v socialnih znanostih nesmiselno; v zameno so postale pomembne prepričevalne strategije,²⁹ s čimer dobiva manipulacija z resnico v imenu takega ali drugačnega interesa status legitimnosti. Skupno vsem oblikam manipulacije z resnico je zatrjevanje, da jim gre za reševanje človeških problemov. Težava je v tem, da si človeštvo ni edino v tem, kateri so njegovi glavni problemi, kaj šele da bi si bilo na jasnem glede načinov, kako probleme odpraviti. Ironija je v dejstvu, da se te v temelju marksistične spremembe dopolnjujejo ravno v času, ki ga označuje smrt marksističnih družbenih sistemov po svetu.

LITERATURA

- Etienne BRUNET: What do statistics tell us? *Research in Humanities Computing*, 1. Oxford: Clarendon, 1991. 70–92.
- Peter DENLEY: The computer revolution and »redefining the humanities«. *Humanities and the Computer: New Directions*. Ur. David S. Miall. Oxford: Clarendon, 1990. 13–25.
- David FISHELOV: Genre theory and family resemblance–revisited. *Poetics* 20, 1991. 123–38.
- Douwe FOKKEMA: The study of literature. *The Humanities in the Nineties: A View from the Netherlands*. Ur. E. Zürcher idr. Amsterdam: Swets in Zeitlinger, 1990. 227–256.
- Northrop FRYE: Literary and mechanical models. *Research in Humanities Computing*, 1.

med državnimi in nacionalnimi interesi enostavno niso v zavesti. – Po Marshallu McLuhanu se v univerzalno povezanem svetu, v globalni vasi slej ko prej izgubi občutek za vsakršno izjemnost in drugačnost, potemtakem tudi za specifičnosti nacionalne kulture.

²⁹ V angleščini se to dogaja pod zvočno učinkovitim vodilom od *proof* do *persuasion*.

Oxford: Clarendon, 1991. 3–12.

J. GOUDSBLOM: The humanities and the social sciences. *The Humanities in the Nineties: A View from the Netherlands*. Ur. E. Zürcher idr. Amsterdam: Swets in Zeitlinger, 1990. 23–41.

Richard GRUSIN: What is an electronic author? Theory and the technological fallacy. *Configurations* (Baltimore) 3 (1994). 469–83.

Laszlo HALÁSZ: Emotional effect and reminding in literary processing. *Poetics* 20, 1991. 247–72.

J. HILLIS MILLER: Literary theory, telecommunications, and the making of history. *Scholarship and Technology in the Humanities*. Ur. May Katzen. London idr.: Bowker in British Library Research, 1991. 11–20.

Nancy M. IDE in Jean VÉRONIS: Artificial intelligence and the study of literary narrative. Zwaan in Meutsch (ur.), *Computer Models and Technology in Media Research = Poetics* 19, 1990. 37–63.

Anthony KENNY: Keynote address: Technology and humanities research. *Scholarship and Technology in the Humanities*. Ur. May Katzen. London idr.: Bowker in British Library Research, 1991.

– – Introduction. *Computers and the Humanities*. Ur. Jean-Philippe Genet in Antonio Zampolli. Aldershot: Dartmouth in European Science Foundation, 1992.

George LAKOFF: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. University of Chicago, 1987, 1990².

George LAKOFF in Mark JOHNSON: *Metaphors We Live By*. University of Chicago, 1980.

Richard LANHAM: *The Electronic World: Democracy, Technology and the Arts*. University of Chicago, 1993.

G. LEHNERT: The role of scripts in understanding. *Frame Conceptions and Text Understanding*. Berlin in New York: Gruyter, 1980 (Research in Text Theory = Untersuchungen in Texttheorie, 5). 79–94.

Dieter MEUTSCH in Reinhold VIEHOFF (ur.): *Comprehension of Literary Discourse: Results and Problems of Interdisciplinary Approaches*. Berlin in New York: Gruyter, 1989 (Research in Text Theory = Untersuchungen in Texttheorie, 13).

David S. MIAL: Readers' responses to narrative: Evaluating, relating, anticipating. *Poetics* 19, 1990. 323–39.

Roger C. SCHANK in Robert P. ABELSON: *Scripts, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1977.

Siegfried J. SCHMIDT: Looking back–looking ahead. *Literary Studies: Trends in the Nineties = Poetics* 21, 1992. 1–4.

Hugo VERDAASDONK in Cees J. van REES: Reading a text vs. analysing a text. *Poetics* 6, 1977. 55–76.

Rolf A. ZWAAN: *Literary Comprehension: A Cognitive Approach*. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamin, 1993 (Utrecht Publications in General and Comparative Literature, 29).

– – The computer in perspective: Toward a relevant use of the computer in the study of li-

terature. *Poetics* 16, 1987. 553–68.

Rolf A. ZWAAN in Dietrich MEUTSCH (ur.): On the role of computer model and technology in literary and media studies. *Computer Models and Technology in Media Research* = *Poetics* 19, 1990. 1–12.

ZUSAMMENFASSUNG

Siegfried J. Schmidt sagte 1992 voraus, die Literaturwissenschaft werde in den neunziger Jahren Teil der empirischen Kulturstudien oder gänzlich marginalisiert werden. Im Vergleich zu den Sozialwissenschaften ist die Humanistik trotz der Hypertrophie der Veröffentlichungen heute gesellschaftlich einflußlos und sie existiert parasitär durch Mittel, die der Staat für das Schulwesen bereitstellt. Die Lösung dafür sehen einige in der Verwissenschaftlichung der Humanistik (d.h. der Einführung quantitativer und empirischer Methoden, interdisziplinärer Forschung und Gruppenarbeit), andere wiederum verlangen, daß ihr spezifischer Charakter geschützt werde, der in der Erhaltung des Kulturwissens sowie im Interesse für das Einzelne und die Ausnahmeerscheinungen bestehe – im Unterschied zur Wissenschaft, die sich für die allgemeinen Aspekte einmaliger Phänomene interessiere. Die Literaturwissenschaft gründe als Teil der humanistischen Disziplinen in der Bedeutsamkeit ihres Gegenstandes Literatur und deren psychosozialen Funktionen. Obgleich sie die Methoden der Sozialwissenschaften übernimmt, wird sie sich davon noch immer ihrer Bedeutung nach unterscheiden, die sie der historischen Dimension der Phänomene zuschreibt.

Da die historischen Erscheinungen nicht experimentell behandelt werden können, erhält die Literaturwissenschaft ihren Wissenschaftlichkeitsstatus nicht durch das wissenschaftliche Experiment, sondern durch die Verwendung der quantitativen Methode und Technologie sowie durch die Systematisierung literarischen Wissens. Der zeitgenössische wissenschaftliche Zugang beruft sich auf die Tradition philologischer Textwissenschaft und auf den Russischen Formalismus. Für die traditionelle Literaturwissenschaft war die Literarizität eine Sache des Textes, heute ist sie ein kognitives Phänomen und infolgedessen Angelegenheit des Lesers. Mit der Literatur in diesem Sinne beschäftigen sich die empirische Literaturwissenschaft, das literarische Computerwesen, die Forschungen künstlicher Intelligenz und die kognitive Psychologie. Die kognitiven Wissenschaften stellen sich die Organisation des menschlichen Wissens zum Ziel, um sie mit Maschinenmodellen nachzuahmen. Dazu streben, der Reihe nach aufgezählt, die Story grammar, Story understanding, die Schema-, Script-, Frame-, Plans- und Goaltheorie, jedoch reifen sie nicht bis zum Verständnis literarischer Texte. Die empirischen Literaturuntersuchungen laufen vor allem in Deutschland (Gruppe NIKOL) und in den Niederlanden (Zeitschrift *Poetics*). Es gibt mehrere Gruppen: theoretische (S.J. Schmidt), stilistische (N. Groeben) und soziologische (H. Verdaasdonk). Sie wollen nicht mehr zur literarischen Kulturszene gehören wie noch die humanistischen Literaturstudien. Sie bemühen sich nicht um originelle Interpretationen literarischer Werke, sondern analysieren die bereits

vorhandenen.

Der Computer ist in der Literaturwissenschaft auf verschiedene Art und Weise nützlich, am stärksten für das Aufbewahren und die Verbreitung der literaturwissenschaftlichen Information, bei quantitativen statistischen Untersuchungen des Textes, des Textkorpus oder außertextlicher Kategorien sowie bei kritischen Textausgaben. Immer dient er lediglich als Werkzeug zur erfolgreichen Beherrschung der seltenen durchzahlbaren Kategorien in der Literatur, er kann das gewöhnliche menschliche Lesen und Interpretieren, das neben der rationalen auch von der imaginativen und erfahrungsgebundenen Komponente dominiert wird, noch nicht nachahmen. Die Entwicklung geht in Richtung auf die Computerisierung der humanistischen Verfahren und ebenso auf die Humanisierung technologischer Methoden. Obwohl die Enthusiasten vom demokratischen Charakter neuer Computer- und Kommunikationstechnologien reden, ist doch ihre Hilfe bei der Bewahrung nationaler Identitäten und Sprachen fragwürdig.